

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК: 323.1

Галина Луцишин
Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛІЗМУ У КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЄС

© Луцишин Г., 2015

Розглянуто проблему націоналізму у контексті розширення ЄС, наголошено, що націоналізм властивий не лише країнам, що розвиваються, а й багатьом демократичним державам Європи. Доведено, що зростання націоналізму в країнах Європи зумовлене значною мірою міграцією народів до Європи з країн Азії та Африки, в результаті чого багато націоналістичних партій виступає за припинення євроінтеграції та збільшення повноважень національних урядів.

Ключові слова: націоналізм, праворадикальні партії, політична нація, етнічна нація, європейська інтеграція, етнополітичні конфлікти, етнічний сепаратизм.

Halyna Lutsyshyn

THE PROBLEM OF NATIONALISM IN THE CONTEXT OF THE EU ENLARGEMENT

© Halyna Lutsyshyn, 2015

The article deals with the problem of nationalism in the context of the EU enlargement. It is emphasised that nationalism is characteristic of not only developing countries but also many democracies in Europe. The political program of nationalism is based on a nation obtaining a state and combining its national identity with a territorial one. The practice suggests that at early stages of its development nationalism was treated as a kind of revolutionary ideology and movements. Later it acquired conservative and expansionist features and is currently represented by nationalist parties.

The author argues that there are a variety of factors influencing the growth of nationalism in European countries, including a threatened limitation of national sovereignty of EU member states as a result of European integration, legal and illegal migration from Asian and African countries to Europe, more active nationalist parties and movements. The number of European countries where nationalists prevail during elections grows every year (Switzerland, Belgium, Sweden, the Netherlands, Finland, Scotland, Ireland, Austria, Greece). Most radical right parties in Europe speak for the suspension of European integration and the return of significant authority to the national governments.

Much attention is paid to the analysis of the activities of radical right parties in European countries. For example, a lot of representatives of the radical right parties who are critical about the EU enlargement or even speak for the collapse of the EU were elected to the

European Parliament in 2014, including the National Front (France) that has 24 representatives (compared to only three of them in the past), the UK Independence Party with 26% of votes (seeks the UK's withdrawal from the EU), Danish People's Party, a Greek radical left party «Syriza» and a neo-fascist radical right party «Golden Dawn». The radical right parties of the Netherlands, Hungary, Bulgaria, Germany, Finland, Poland, Lithuania and other countries have also won seats in the European Parliament. The support of the Russian Federation policy is another special feature of the European radical right parties. For example, experts of the Political Capital Institute (Hungary) point out that 15 out of 25 far-right parties in Europe support Russia.

Key words: nationalism, right of a radical party, political nation, ethnic nation, European integration, ethnic and political conflicts, ethnic regions, ethnic separatism.

Вивчення проблеми націоналізму є актуальним для багатьох сучасних держав, адже націоналізм дає можливість навіть невеликій країні виживати у конкурентному середовищі світової політики, вистояти невеликій нації перед зовнішніми загрозами. Також історія свідчить, що сила націоналізму проявляється у єдності нації, адже консолідуючий потенціал націоналістичних рухів є безпрецедентним. З кожним роком зростає кількість європейських держав, в яких на виборах перемагають націоналісти (Швейцарія, Бельгія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія, Шотландія, Ірландія, Австрія, Греція). Дослідники часто пояснюють це тим, що у глобалізованому світі, складовою частиною якого є ЄС, вкрай важливо зберігати свою культурну ідентичність, історичні надбання та відстоювати національні інтереси. Багато праворадикальних партій Європи виступають за призупинення євроінтеграції та повернення значної частини повноважень національним урядам.

Актуальність дослідження зумовлена і тим, що сьогодні націоналізм властивий не лише країнам, що розвиваються, а й багатьом демократичним державам Європи. Практика показує, що на ранніх етапах розвитку, націоналізм позиціонували як різновид революційної ідеології, згодом він набув консервативних, експансіоністських ознак і сьогодні значною мірою представлений націоналістичними партіями.

У західній політології націоналізм є об'єктом постійного дослідження таких вчених, як Б. Андерсон, Е. Гелнер, Дж. Армстронг, Г. Кон, Е. Сміт, Р. Шпорлюк та ін. Серед українських учених, які вивчали проблему націоналізму, були О. Бочковський, В. Старосольський, І. Лисяк-Рудницький, Д. Донцов, В. Липинський, М. Сціборський. Серед сучасних українських дослідників проблеми націоналізму варто виділити праці Г. Касьянова, В. Лісового, П. Кузика та ін.

Попри зростання інтересу українських та іноземних учених до проблеми націоналізму у контексті його впливу на міжнародні відносини, ця проблема залишається недостатньо вивченою. У вітчизняних та закордонних політологічних дослідженнях міжнародних відносин існує недооцінка важливості національної проблематики загалом і питання націоналізму зокрема.

Мета роботи – дослідити проблему націоналізму у контексті розширення ЄС.

У роботі використано такі загальнонаукові методи, як системний, порівняльний, структурно-функціональний, які дали змогу комплексно розглянути проблему розвитку націоналізму у сучасних країнах Європи. Також для дослідження генезису націоналізму використаний історичний метод. Метод аналізу та синтезу застосований для визначення теоретичних засад ідеології націоналізму як категорії міжнародних відносин, а також з'ясування загальнотеоретичних питань, що стосуються структури та функцій націоналізму у контексті їхнього зв'язку з міжнародними відносинами. Емпіричну базу роботи становлять матеріали засобів масової інформації, програми праворадикальних політичних партій країн ЄС, які дають змогу проаналізувати сучасний стан та перспективи розвитку націоналізму.

Протягом XIX–XX ст. націоналізм пройшов значний розвиток, ставши надбанням політичної думки більшості країн світу. В основі політичної програми націоналізму є здобуття нацією держави та поєднання національної ідентичності з ідентичністю територіальною. Термін «націоналізм» (nationalismus) виник у XV ст. у Лейпцизькому й Празькому університетах як синонім терміна «нація». На ранніх етапах цей термін мав різне трактування, зокрема, у XVIII ст. у Німеччині він означав національний дух, національне піднесення, захоплення власною культурою, у XX ст. пов'язується з характером відносин між націями [7, С. 219]. У французькому лексиконі «націоналізм» спочатку ототожнювався з патріотизмом, згодом означав ступінь єдності нації. У слов'янських народів «націоналізм» ототожнювався з боротьбою за національне визволення, вищою метою якої є суверенна держава. Націоналізм, коли йдеться про пригнічені нації, відіграє такі ключові функції, як захисна та об'єднувальна стосовно етноспільноти, яка виборює незалежність.

На думку Е. Сміта, термін «націоналізм» вживають у кількох значеннях, зокрема: позначаючи процес формування та утвердження націй або національних держав; усвідомлення належності до націй разом із почуттям і прагненням, спрямованим на її безпеку і процвітання; мову та «символізм» нації та їхню роль; ідеологію, зокрема й культурну доктрину нації, її ідентичність та волю, а також пропонувані способи здійснення національних прагнень і волі; соціальний і політичний рух для досягнення цілей нації й утвердження національної волі [7, С. 114].

Націоналізм – це ідеологічний рух за досягнення та утвердження незалежності, єдності та ідентичності, спрямований на становлення нації. Загалом виділяють такі різновиди націоналізму: реформаторський націоналізм, уніфікаторський націоналізм, сепаратистський, оборонний націоналізм. Також виділяють націоналізм більшостей (титульних націй) і націоналізм меншостей (пов'язаний із нерівноправним статусом національних меншин).

Ернест Ренан у лекції «Що таке нація?», прочитаній у Сорбонні у 1882 р., наголошував, що «нація – це душа, духовний принцип» [6, С. 258]. Також вчений наголошує на тому, що для формування нації важливими є володіння великою спадщиною спогадів, спільна згода, бажання жити разом, продовжувати спільно користуватись неподільною спадщиною. «Поділяти у минулому спільну славу і спільний жаль, здійснювати в майбутньому ту саму програму, разом страждати, насолоджуватись, сподіватись, – ось що краще за спільні митниці і кордони, ось що розуміється, незважаючи на відмінність раси і мови». Національну спільноту формують мова, інтереси, релігійні переконання, територія тощо. Найвагомішими елементами, що утворюють націю, мислитель вважає духовну спільність, яка ґрунтується на єдиній історичній пам'яті [6, С. 272].

У другій половині XX – на початку XXI ст. у країнах Європи особливу роль відіграють націоналізми етнічних груп, які часто отримують форми сепаратистських рухів. Найчастіше вони представлені політичними партіями, які виступають з вимогами від розширення автономії у межах існуючих держав до повного самовизначення. У Європі наприкінці XX ст. створено багато міжнародних партійних коаліцій національних меншин, діяльність яких найчастіше фінансує Європейський парламент. Серед дієвих коаліцій національних меншин можна назвати «Європейський вільний альянс» (до якого входить більше двадцяти партій, зокрема, Шотландська національна партія, партії Уельсу і Каталонії). Також відомою є коаліція «Регіональні влади із законодавчими повноваженнями», яка включає представників з різних регіонів Євросоюзу, які відстоюють політичний та юридичний статус регіонів в усіх сферах управління Євросоюзу. Відстоює інтереси національних меншин у рамках Європейського Союзу і «Федеральний союз європейських національностей», який спрямований на формування мирного співіснування більшості та національних меншин у межах держави.

Відомий дослідник К. Симонс-Симоналевич рухи національних меншин поділяє на визвольні рухи, реставраторські рухи, етнічні рухи, сепаратистські рухи. Сьогодні етнічні рухи у країнах Західної Європи залишаються доволі інтенсивними, а етнічні націоналізми популярними у Східній

та Центрально-Східній Європі. Також події останніх десятиріч свідчать про те, що поряд із економічним націоналізмом, коли держави намагаються захистити свій економічний добробут, визріває сплеск етноцентричного націоналізму. Ліберально-демократичні цінності, які покладені в основу сучасної європейської інтеграції, все частіше піддаються критиці, натомість посилюється мобілізація етнічної націоналістичної ідентичності.

Відомий дослідник проблеми націоналізму Л. Снайдер у своїй праці «Новий націоналізм» виокремив компоненти сили націоналізму. Зокрема, він наголошує, що націоналізм – це сила для об'єднання, сила для незалежності, для братерства, сила для колоніальної експансії, сила для агресії, сила для економічної експансії. Практика показує, що націоналізм може бути як державотворчим, так і державоруйнівним [4, С. 112].

Серед учених, які розглядають питання націоналізму в контексті міжнародних відносин, є відомий американський політолог, провідний теоретик із зовнішньополітичних питань Г. Моргентау. У своїй статті «Парадокси націоналізму» він вказує на те, що суперечливий та парадоксальний характер націоналізму яскраво проявляється у поліетнічних державах. Учений підкреслює, що парадокс націоналізму полягає у тому, що нові національні держави відмовляють етнічним меншинам у тому самому націоналізмі, якого вони у недалекому минулому вимагали для себе. Розглядаючи питання національної могутності, Г. Моргентау, окрім таких важливих критеріїв могутності держави на міжнародній арені, як географія, природні ресурси, військова готовність, якість дипломатії та управління, окремо виділяє такі чинники, як національний характер та національний дух, моральний стан нації [5, С. 69]. Г. Моргентау зазначає, що націоналізм постійно розвивається, вдосконалюється, урізноманітнюється та демонструє все нові і нові свої типи.

Ще один дослідник – Б. Андерсон – наголошує, що у ХХ ст. націоналізми мають модульний характер, вони спираються на більш ніж півторастолітній досвід і ранні моделі націоналізму» [2, С. 153].

Відомий теоретик націоналізму П. Альтер пише про те, що «...націоналізм є тією політичною силою, яка визначала особливості європейської та світової історії протягом останніх двох століть значно більшою мірою, ніж ідеї свободи та парламентської демократії чи ідеї комунізму» [1, С. 211]. Також учений наголошує, що націоналізм може бути складником як імперіалізму, так і антиімперіалізму.

Сучасний дослідник Дж. Міршаймер вказує на те, що ідеологія націоналізму набагато потужніша від ідеології демократії, і насильницька демократизація провокує націоналістичний опір, який може перерости у збройне протистояння [7].

Як наголошує український дослідник П. Кузик, функція інтеграції обов'язково притаманна національній ідеології і є нерозривно пов'язана з функцією самостійництва. Функція інтеграції націоналізму передбачає сполучення зусиль або ж об'єднання у певний союз окремих націй чи держав на взаємовигідній основі з неагресивною метою. У разі шовінізму інтеграція означає або інкорпорацію інших спільнот до власного «силового поля», або об'єднання для досягнення тих чи інших спільних шовіністичних цілей [4, С. 138]

Націоналізм здійснює значний вплив на зовнішньополітичні пріоритети та геополітичні стратегії багатьох держав. Для сучасного українського націоналізму характерне домінування оборонництва, проте потенціал геополітичного становища і можливостей України дає змогу не тільки включатися до інтеграційних процесів, а й ініціювати та корегувати їх. Наявні сьогодні обставини дають змогу достатньо легко ідентифікувати пріоритетність геополітичного вектора реалізації такої стратегії з Європейським Союзом та Центрально-Східною Європою.

Досліджуючи особливості сучасного розвитку націоналізму у країнах ЄС, можна виділити такі причини зростання націоналізму у європейських державах, як загроза обмеження національного суверенітету країн – членів ЄС у процесі європейської інтеграції; легальна і нелегальна міграція до Європи з країн Азії та Африки; активізація націоналістичних партій і рухів.

Також окремі дослідники часто пояснюють підтримку праворадикальних партій у Західній та Центрально-Східній Європі економічним спадом в країнах. З іншого боку, в окремих європейських економічно розвинутих країнах традиційно перемагають націоналісти, зокрема у Швейцарії, яка є поліетнічною, використовується кілька мов і співіснує кілька релігій, однак попри усі ці чинники на виборах часто перемагають націоналісти. У Нідерландах на виборах у 2012 р. партія націоналістів «Свобода» перемогла правлячу партію, у Фінляндії значною підтримкою заручилась партія «Справжні фіни». Також праворадикальні партії мають значну підтримку у Шотландії, Австрії, Греції. У Європі рейтинг та популярність націоналістичних партій зростає значними темпами, поширюються націоналістичні ідеї та настрої. У багатьох державах від мігрантів тепер вимагають вивчати державну мову країни, підтримувати європейські цінності.

Значну популярність серед крайніх правих сил здобув створений у 2009 р. «Альянс європейських національних рухів» – об'єднання націоналістичних, крайніх правих партій, яке виступає за цінності християнства, природне право, мир і свободу в Європі, збереження європейської спадщини. Членами Альянсу є партії та окремі депутати, обрані до місцевих рад та національних парламентів країн Європейського Союзу, а також до Європейського парламенту. Сьогодні членами Альянсу є представники Болгарії, Угорщини, Польщі, Франції, Італії, Великобританії та Литви. Статус спостерігачів мають представники Іспанії, Португалії, Словенії, України.

У 2014 р. до Європейського парламенту нового скликання потрапила велика кількість представників праворадикальних партій, які виступають проти розширення ЄС або ж взагалі за розпад Євросоюзу. Зокрема, французький «Національний фронт» отримав у Європарламенті 24 представники (у минулому їх було лише три). Ідеологія цієї партії побудована на критиці ЄС, також партія пропонує створити Пан'європейський союз за участі Росії та Швейцарії, при цьому категорично виключаючи можливість участі США і Туреччини. Також вперше в історії Великобританії 26 % голосів отримала «Партія незалежності Великобританії», яка перемогла лейбористів і консерваторів і вимагає виходу Сполученого Королівства з ЄС. У Данії вибори Європарламенту виграла праворадикальна «Данська народна партія», а у Греції на перше місце вийшли ліві радикали з партії «Сиріза», а на третьому опинилися праворадикали неофашистського спрямування «Золота зоря», що вперше брали участь у виборчому процесі. Дещо менше місць у Європарламенті отримали праворадикальні партії Нідерландів, Угорщини, Болгарії, Німеччини, Фінляндії, Польщі, Литви та інших країн.

Ще одна особливість європейських праворадикальних партій – це підтримка політики Російської Федерації. Експерти угорського інституту Political Capital зазначають, що із 25 ультраправих партій в Європі 15 відкрито підтримують Росію. Останнім часом визнають перехід АР Крим під юрисдикцію РФ та виступають проти антиросійських санкцій «Коаліція радикальних лівих» під керівництвом глави грецької «Сирізи», болгарська праворадикальна партія «Атака». Загалом партії правого спрямування, що потрапили в Європарламент, об'єднуються навколо таких партій, як «Національний фронт», «Рух 5 зірок», «Йоббік».

Підсумовуючи, варто відзначити, що етнічні рухи у країнах Західної Європи активно розвиваються, етнічні націоналізми є популярними у Східній та Центрально-Східній Європі. Поряд із економічним націоналізмом, коли держави намагаються захистити свій економічний добробут, визріває сплеск етноцентричного націоналізму. Можна виділити такі причини зростання націоналізму у європейських державах, як загроза обмеження національного суверенітету у процесі європейської інтеграції; легальна і нелегальна міграція до Європи; активізація націоналістичних партій і рухів. Також окремі дослідники часто пояснюють підтримку праворадикальних партій у Західній та Центрально-Східній Європі економічним спадом у країнах. Аналіз показав, що значна частина націоналістичних партій виступає за припинення євроінтеграції та збільшення повноважень національних урядів.

Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення конструювання національної ідентичності окремих регіонів Європи – Каталонії, Шотландії, Фландрії, Уельсу, Країни Басків, в яких активно розвиваються націоналістичні субдержавні рухи. Актуальною залишається проблема невідповідності сучасного міжнародного політичного порядку національному принципіві, в результаті чого виникають міжнаціональні конфлікти.

1. Альтер П. Націоналізм: проблема визначення / П. Альтер // Націоналізм : антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 211–215. 2. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон ; пер. с англ. В. Г. Николаева. – М.: Канон/пресс/Ц; Кучково поле, 2001. – 288 с. 3. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Е. Гелнер; пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Таксон, 2003. – 300 с. 4. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с. 5. Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах: монографія / П. Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 220 с. 6. Ренан Е. Що таке нація? / Е. Ренан / Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 253–264. 7. Сміт Е. Нація і націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт; пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К. : Вид-во «Ніка-Центр», 2006. – 320 с. 8. Mearsheimer J. Hans Morgenthau and the Iraq War: Realism versus Neo/conservatism / John Mearsheimer. – Open Democracy Ltd, 21.04.2005. – P. 1–7.